

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

УДК 372.881.1;37.06

О. Ф. Усик

Сучасна освітня парадигма визначає пріоритетним напрямом фахової підготовки вчителів формування соціокультурної компетентності як основного компонента структури загальної підготовки й розвитку особистості.

Професійна діяльність зі створення нового є багатоаспектною, різнобічною, тому її значущість для суспільства, виробництва, соціального середовища, фахівця зумовили аналіз змісту поняття культуротворчості у філософському та науковому планах – як поведінкової моделі фахівця, котрий оновлює культурні смисли у професійній діяльності; вузькоспеціальному – як характеристик студентів, підготовлених до реалізації культуротворчої сутності людини та культуротворчого потенціалу професійної діяльності. Важливо, що властивості, ознаки, характеристики цілісного динамічного взаємозв'язку на рівні людина – соціокультурний контекст, що розуміється з позиції особливої соціокультурної реальності, а не штучного утворення, яка має закономірності, функції, структуру, що відображаються в різних станах системи, основним вектором руху якої є пошук і підтримка рівноваги, функцією – культуротворчість, у сукупності яких і виникає феномен культуротворчої праці.

Новітня концепція розуміння професійності ставить вимогу якісної зміни розуміння фахівцем професійної діяльності, з огляду на таке: продуктивність потребує усвідомлення критеріїв оцінки необхідності нового та вмінь їх застосовувати не тільки до власної діяльності; особисті досягнення стають контекстом цілісної картини оновлення стандартів і культурних смислів у професійній діяльності; актуалізація різних рівнів створення нового та нових культурних смислів потребує опанування ролі і основного, і допоміжного суб'єктів; співвіднесеність професійної діяльності з культуротворчістю повинна

здійснюватися на засадах визнання останньої універсальним еволюційним механізмом.

З огляду на зазначене вище культуротворчість визначено як універсальну гуманістичну категорію, що характеризує еволюцію культурних смислів при збереженні культурних архетипів через ствердження найвищих духовних ідеалів і прагнень об'єднання сукупного національного потенціалу.

Концептуальні положення педагогіки компетентнісного підходу як стрижневих конструктивних ідей неперервної освіти, дидактичні теорії сучасної гуманітарної освіти дозволяють стверджувати діалектичний взаємозв'язок соціокультурної і комунікативної компетентностей, які забезпечують успішну реалізацію інформаційної, освітньої та виховної функцій національної культури; обмін культурними надбаннями, соціокультурним досвідом нації.

У сучасних соціологічних, культурологічних та педагогічних дослідженнях не знайшов належного висвітлення соціокультурний потенціал гуманітарних наук у руслі розкриття змістового компонента – вивчення продуктів культури людства і засобу культурної динаміки суспільства і людини; забезпечення культурного діалогу, обміну культурними досягненнями; усвідомлення й інтеріоризація в педагогічній діяльності культурологічних понять: духовність (показник існування певної ієрархії цінностей, цілей, смислів, вищого рівня освоєння світу людиною); соціальні цінності (ціннісне ставлення до сім'ї, нації, інших соціальних груп, до людини як соціальної істоти тощо); соціокультурний контекст (загальний сенс соціально-історичних і культурних умов, котрі дозволяють уточнити значення результатів діяльності людини).

Соціокультурна змістова лінія реалізується на основі підібраних текстів відповідної тематики, що використовуються як дидактичний матеріал мовної і мовленнєвої змістових ліній, а також за допомогою системи спеціальних та інтелектуально й емоційно орієнтованих завдань, передбачають детальне опрацювання цих текстів з метою опанування національних і загальнолюдських

культурних і духовних цінностей, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями, сприяють естетичному і морально-етичному розвитку особистості, органічному входженню її в соціум.

Мета публікації полягає в теоретичному доведенні взаємозв'язку мовленнєвої і соціокультурної компетентностей; обґрунтуванні змісту роботи з формування мовленнєвої компетентності філологів у процесі засвоєння виражальних засобів української мови як умови реалізації соціокультурної змістової лінії.

Вільне володіння мовними засобами сприяє реалізації творчих можливостей майбутніх педагогів в усіх сферах життя, їхньому духовному вдосконаленню, доступу до джерел української культури, науки, літератури, мистецтва, традицій, розвитку національної самосвідомості, вихованню української ментальності. Відтак формування соціокультурної компетентності студентів – майбутніх учителів української мови і літератури – пов'язуємо із комунікативною компетентністю як головною метою стандартизації мовної освіти, яка набуває важливого значення на сучасному етапі.

Навчально-виховний процес передбачає роботу не лише з метою сформуванню точне, виразне мовлення, але головним чином виховати у студентів потребу вибирати найбільш доцільні для кожного конкретного випадку мовні засоби, бо різні умови й цілі спілкування вимагають різноманітних засобів мовленнєвого вираження, що оптимізує соціалізацію їх як членів суспільства. Актуальність порушеного питання зумовлена не тільки суто педагогічною, а й соціальною потребою в удосконаленні навчання гуманітарних предметів з метою формування у студентів мовленнєвих умінь і навичок, що забезпечить достатній рівень набутих умінь для сучасних суспільних потреб.

Проблема формування мовленнєвої компетентності (з урахуванням культури мовлення) як ключової компетентності майбутніх учителів української мови і літератури не нова, але багатоаспектна, і тому в лінгвістичній літературі їй присвячено чимало досліджень. Комунікативна компетентність розглядається як здатність користуватися мовою залежно від

ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання; є спеціальною компетентністю, умовою і показником особистісного розвитку студента, оптимізує формування соціокультурної компетентності, яка, у свою чергу, є необхідною психолого-педагогічною умовою повноти самореалізації особистості й досягнення свого самоздійснення.

Протягом останніх десятиліть до цієї теми зверталися мовознавці (О. Ахманова, Н. Бабич, Л. Булаховський, В. Виноградов, Д. Ганич, Б. Головін, М. Жовтобрюх, Л. Мацько, В. Костомаров, С. Ожегов, Л. Скворцов, М. Сулима та ін.), дидакти й лінгводидакти (А. Алексюк, О. Біляєв, Є. Голобородько, С. Караман, В. Мельничайко, Г. Михайловська, О. Олійник, Г. Онкович, М. Пентилюк, М. Стельмахович, О. Хорошковська та ін.). Певною мірою ця проблема порушувалась у працях багатьох психологів і психолінгвістів (Б. Ананьєв, М. Бахтін, О. Божович, П. Гальперін, М. Жинкін, І. Зимня, П. Зінченко, О. Леонтєв, Б. Ломов, О. Лурія, А. Петровський, О. Потєбня, А. Смирнов, С. Рубінштейн та ін.).

Вагомий внесок у дослідження формування мовленнєвої компетентності у взаємозв'язку із соціокультурною компетентністю студентів філологічних факультетів становлять і дисертаційні дослідження останніх років (Н. Веніг, Л. Кулибчук, А. Ляшкевич, Т. Мельник, А. Нікітіної, Л. Попової, Л. Цінько та ін.).

Однак оптимальних шляхів поєднання розвитку мовленнєвої компетентності студентів із засвоєнням виражальних засобів мови як умови успішної соціалізації в лінгводидактиці не виявлено, про що свідчить вивчення й аналіз науково-методичної літератури. Недостатність уваги до цієї проблеми пояснюється передусім нерозробленістю методики формування мовленнєвої компетентності філологів шляхом засвоєння виражальних можливостей мови з метою адекватного відтворення соціокультурної реальності у процесі спілкування, обмеженістю реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до навчання гуманітарних предметів, а також недостатньою фаховою підготовленістю викладачів до роботи з означеної проблеми.

Зміст поняття культуротворчості у процесі фахової підготовки розкривається на філософському, загальнонауковому, спеціально науковому та вузькоспеціальному рівнях як зумовлений одночасно диспозиціями індивіда і соціального середовища й властивостями процесу взаємодії, що розгортається між ними.

У її процесі визначено сукупність факторів, які детермінують у суспільстві посилення тенденцій створення необхідного продукту. На цих підставах розроблено структуру культуротворчої праці, універсальну поведінкову модель фахівця, модель системи формування культуротворчості студентів-філологів. Вони відтворюють сутнісні характеристики, мету, зміст, результат відповідних оригіналів і визначають стосовно студентів систему педагогічних дій, які забезпечують формування культуротворчості як мету, процес і результат професійної гуманітарної освіти.

Формування культуротворчості студентів-філологів вбирає історичні здобутки вітчизняної професійної підготовки в університетах, її сучасний стан та напрями модернізації, ураховує світові, європейські тенденції в галузі творчої праці, а також віддзеркалює багатогранність процесу створення нового в цілісності та єдності об'єктивної потреби суспільства в оновленні виробництва та індивідуального потенціалу фахівця, здатного його значно перевищити.

У публікації ми висловлюємо думку про те, що рівень мовленнєвої компетентності як показника сформованості соціокультурної компетентності студентів-філологів значно підвищиться, якщо:

роботу з виражальними засобами української мови, спрямовану на формування мовленнєвої компетентності студентів, проводити систематично та послідовно;

розвивати усне та писемне мовлення шляхом засвоєння виражальних можливостей української мови (раціональне поєднання різних видів і типів уроків, добір методів і прийомів роботи з розвитку зв'язного мовлення);

на лабораторно-практичних заняттях застосовувати систему мовленнєвих вправ і завдань, що забезпечать розвиток комунікативних умінь і навичок студентів;

цілеспрямовано добирати дидактичний матеріал, що містить можливості для творчої роботи над текстом (висловлюванням) та його структурними елементами;

сприяти формуванню у студентів комунікативно-мовленнєвих і комунікативно-стилістичних умінь і навичок шляхом моделювання різних ситуацій спілкування.

Сучасний підхід до навчання мови вимагає формування всебічно розвиненої, духовно багатой мовної особистості, спроможної на соціальну адаптацію й репрезентацію власної індивідуальності засобами рідної мови. Повноцінну мовленнєву підготовку майбутніх учителів української мови і літератури забезпечує виховання культури мовлення, зокрема формування такого її складника, як культура виразного й образного мовлення, що досягається не тільки вивченням словесно-інтонаційних засобів мови, дотриманням літературних норм, а й культурою мислення й почуттів, мовленнєвою поведінкою комунікантів.

Культура мовлення передусім пов'язана з комунікативними якостями мовлення, що розроблялися вченими В. Виноградовим, Б. Головіним, О. Леонтьєвим, В. Костомаровим, С. Ожеговим, Л. Скворцовим та ін. Проблемою комунікативних якостей мовлення займалися й лінгвісти, літературознавці, методисти (Н. Бабич, О. Біляєв, Л. Булаховський, Д. Ганич, М. Жовтобрюх, Л. Мацько, І. Олійник, М. Пентилюк, М. Сулима, М. Рильський). Найбільш важливим з огляду на специфіку нашого дослідження є розкриття сутності таких комунікативних якостей мовлення, як образність і виразність, оскільки вони досягаються виражальними засобами мови, тобто визначаються рівнем умінь і навичок користуватися ними в мовленнєвій діяльності.

Звідси випливає потреба визначення ролі виражальних засобів у системі мовленнєвої діяльності студентів-філологів. Робота над виражальними засобами мови сприяє кращій мовленнєвій підготовці студентів, підвищенню рівня культури їхнього мовлення, оскільки студенти, оволодіваючи виразністю й образністю мовлення, краще усвідомлюють роль виражальних можливостей української мови.

Вивчення мови та формування мовленнєвої компетентності як ключового компонента соціокультурної компетентності студентів супроводжується цілим комплексом психічних процесів, психологічних особливостей та механізмів мовлення. Оскільки категорії виразності й образності мовлення мають різну психологічну основу (основа виразності – емоції, образності – уява), то вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на важливість використання завдань, на формування вміння бачити факти, порівнювати їх, синтезувати, узагальнювати, конкретизувати й абстрагувати.

Рівень сформованості мовленнєвих умінь і навичок виявляється в мовленнєвій діяльності особистості та є одним із чинників загальної культури людини, що базується на соціокультурній освітній парадигмі. Формування мовленнєвої компетентності, яка характеризується свідомим ставленням до мови, глибоким знанням її, розвиненим мовленням, а отже і мисленням, інтелектом, емоційною сферою, емоційно-естетичним сприйняттям мови й мовлення, передбачає чутливість до слова, здатність відчувати й розуміти всі відтінки його значення, відчувати красу рідної мови, її багатство, виразність, образність.

Успішному формуванню мовленнєвої компетентності філологів у процесі засвоєння виражальних засобів української мови сприяють імітаційні (індивідуальні й інтерактивні) методи навчання, оскільки саме за їх допомогою удосконалюється виразність мовлення, що залежить від багатства словника й емоційності мовця, інтонаційної багатбарвності його мовлення та умінь урізноманітнювати синтаксичну організацію тексту.

На підвищення ефективності кожного з методів навчання впливає продумане використання засобів навчання, серед яких головна роль відводиться

дидактичному матеріалу. Принцип оцінки виразності й образності мовлення вимагає такого добору дидактичного матеріалу та прийомів навчання, які забезпечили б засвоєння студентами функціональних стилів мовлення, розвивали б здатність усвідомлювати емоційні та смислові тонкощі тексту.

Формування соціокультурної компетентності студентів філологічних факультетів у процесі засвоєння виражальних засобів мови відбувається в тісному зв'язку з вивченням курсів української та зарубіжної літератури, що створює додаткові можливості для свідомого засвоєння виражальних можливостей мови.

Теоретичний аналіз наукових основ дослідження дозволив визначити роль і місце виражальних засобів мови в системі мовленнєвої підготовки студентів, психологічні та лінгводидактичні засади формування їхньої соціокультурної компетентності у процесі засвоєння гуманітарних предметів. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у використанні міжпредметних зв'язків у процесі отримання гуманітарної освіти.

Список літератури

Булах, І. С. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів : навч.-метод. посіб / І. С. Булах, Л. В. Долинська. – К. : НПУ, 2002. – 114 с.

Коваленко, І. Умови засвоєння виражальних засобів на міжпредметній основі / І. Коваленко // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – Луганськ. – 2003. – № 12. – С. 29–37.

Компетентнісний підхід в сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики ; під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С.С., 2004. – 134 с.

Малько, А. О. Культуролого-педагогічний підхід до виховання морально-духовної зрілості особистості в соціально-педагогічній системі України / А. О. Малько // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах // Зб. наук. праць : у 2 кн. – Кн. 1. – К. : Пед. думка, 2000. – С. 60–66.

Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.